

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2025.2\(44\).354286](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2025.2(44).354286)

УДК 23:316.3+ 159.923

Зоя Атаманюк

ORCID: 0000-0001-7299-409X

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЖІНКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СВОБОДИ ТА ЦІННОСТЕЙ

У статті здійснюється соціально-філософський аналіз феномену жінки в традиційних суспільствах та добу метамодерну. Розглядається трансформація уявлень про жінку як соціокультурну цінність та суб'єкта свободи в контексті глобалізаційних процесів, зміни гендерних ролей і переосмислення традиційних норм. Особлива увага приділяється категоріям свободи, ідентичності та соціальної відповідальності як ключовим складовим феномену жінки в сучасному суспільстві. Обґрунтовується теза про те, що сучасна жінка постає не лише об'єктом соціальних змін, а й активним творцем нових ціннісних орієнтирів.

Ключові слова: феномен жінки, соціалізація, трансформації, цінності, свобода, соціальні практики, соціальні практики під час війни, традиція та метамодерн.

Актуальність дослідження феномену жінки в сучасній соціальній філософії зумовлена глибокими соціокультурними трансформаціями, переосмисленням гендерної ідентичності та тілесності в епоху метамодерну. Вона необхідна для розуміння зміни суб'єктності жінки, нових аксіологічних орієнтирів та вирішення етичних викликів, пов'язаних із соціальною та технологічною віртуалізацією.

Феномен жінки – це складне соціокультурне та філософське явище, яке не обмежується лише біологічною статтю чи традиційними суспільними ролями. Його формування відбувалося протягом усієї історії людства, змінюючись разом із уявленнями про природу жінки, її правові обмеження та морально-етичні й релігійні норми. Навіть попри значні досягнення сучасної гендерної теорії, суспільство все ще потерпає від суперечливих стереотипів щодо статусу та ролі жінки, що вказує на глибоке історичне коріння цієї проблеми. Особливо актуальним стає вивчення жіночої суб'єктності в контексті трансформацій сучасного українського суспільства. Необхідність осмислення впливу соціально-правових норм на становище жінки та визначення закономірностей формування її суб'єктності в сучасному суспільстві є ключовою. Це дозволить не тільки реконструювати витоки сучасних уявлень про жіноцтво, але й поставити під сумнів їхню нібито «природність» чи універсальність, відкриваючи шлях до переосмислення сучасних соціальних та правових практик.

Феномену жінки торкалися мислителі різних епох у рамках тем виховання чи тлумачення відмінностей між чоловіком і жінкою, обґрунтування соціальних функцій. В українському науковому дискурсі останніх десятиліть відмічено посилення інтересу до гендерних розвідок. Серед вітчизняних вчених гендерну доктрину досліджують І. Жеребкіна, Т.

Марценюк, І. Грабовська, О. Плахотник та інші. Питання літопису жіночого руху, становлення та прогресу феміністських концепцій в Україні порушуються у працях Л. Смоляр, М. Богачевської-Хом'як, С. Павлічки, О. Ярош. Історико-культурологічний та етнологічний вимір жіночого питання осягає О. Кісь. Проблеми гендерних шаблонів розглядають у своїх роботах В. Агєєва, О. Балакаєва, О. Волкова, О. Азарова та ін. Роль та суспільний стан жінки у сучасному та споконвічному українському соціумі висвітлюють О. Стрельник, О. Забужко, Т. Булавина, О. Вороніна, Г. Бондаренко та Г. Бондаренко. Дослідження жіночності, аналіз літературних матеріалів через призму феміністичної оцінки внесли Т. Гундорова, Н. Боровська та інші вчені.

Метою нашої статті є соціально-філософське дослідження феномену жінки через призму свободи та цінностей.

Методи дослідження. В процесі дослідження використовувалися загальнонаукові методи та підходи. Історико-філософський – для дослідження феномену жінки в хронологічному аспекті. Дедуктивний метод дозволив виявити трансформація цінностей, де жінка виступає творцем нових соціальних смислів. Діалектичний – ціннісні аспекти феномену жінки. Соціокультурний метод дозволив розглянути свободу особистості як закономірний результат її розвитку і саморозвитку. Особистість у суспільному бутті набуває досвіду, змінюється, еволюціонує у соціокультурному плані, що не може не відобразитися на її усвідомленні свободи.

Результати дослідження. Соціально-філософський феномен жінки охоплює її переосмислення як активного суб'єкта історії та культури, що долає патріархальні стереотипи та біологічний детермінізм. Це трансформація цінностей, де жінка виступає творцем нових соціальних смислів, поєднуючи традиційні ролі з самореалізацією в публічному просторі. Феномен включає питання гендерної рівності, емансипації та особливої ролі жінки у часи соціально-політичних змін.

Феномен жінки є історично мінливим і являє собою не лише біологічну статтю, а й результат культурного, соціального та правового конструювання. Статус жінки визначається не лише її анатомією, але й відповідністю соціокультурним нормам, що існують у певному суспільстві. Ці норми встановлюють стандарти поведінки, зовнішнього вигляду та визначають коло соціальних ролей, які приписуються жінкам.

Формування бінарної системи сприйняття чоловічого та жіночого як протилежних понять є спадщиною античної доби. Саме тоді були закладені основи для розуміння світу через систему опозицій: розумне проти нерозумного, духовне проти тілесного, ідея проти матеріального. Відмінності між статями розглядалися як потенційне джерело конфлікту, оскільки існувало переконання про неминучу протилежність чоловічого та жіночого начал. У філософській думці, що бере початок від Платона, поділ душі (свідомості, духу) та тіла став ключовим принципом, який закріпив

ієрархічні відносини між духовним та матеріальним. Ця дихотомія надавала вищій цінності сфері розуму та духу, яка асоціювалася з чоловічим, і водночас применшувала значення тілесного та матеріального, що пов'язувалося з жіночим. На соціально-правовому рівні це виливалося в те, що жінки мали статус «громадян другого сорту», вважалися власністю чоловіка або родини, не мали політичних прав і перебували в повній залежності. Життєвий простір жінки в античності обмежувався домашнім господарством, де зосереджувалася вся її діяльність. [Малютіна 2013].

Арістотель довів «ідею ієрархії статей» до своєї довершеності та ввів поняття «призначення». У його теорії походження передбачається різне призначення чоловіків та жінок. Головною рисою, якою мислитель наділяв жінок, є нездатність керувати, а отже потреба підкорятися. Філософ порівнює жінок із рабами, де їхня неповноцінність відносно свого пана є незмінною, а покора виявляється природним станом. Інші якості, що підтримують цю характеристику жінки: пасивність, слабкість, стриманість та схильність до хатньої роботи. У творенні нового життя жінці також відводиться лише пасивна роль поживної субстанції. Отже, чоловіча сім'я несе у собі дух і весь потенціал майбутньої людини, тоді як жінка може дати дитині лише матерію – тіло. Але повний потенціал людина здобуває лише якщо народжується чоловіком. «Жінка – то від природи понівечений мужчина» [Aristotle 1942].

Середньовічні погляди на жінок базувалися на античній філософській спадщині та християнському богослов'ї. Важливою концепцією, що впливала на суспільне та правове становище жінок, було уявлення про їхню вроджену недосконалість та інтелектуальну слабкість. Жінки не вважалися повноцінними членами громадянської спільноти, оскільки були виключені з громадсько-політичної діяльності: їм не надавалося виборче право, і вони не могли претендувати на обрання. Їх розглядали як істот, які не володіли раціональним мисленням нарівні з чоловіками [Соболь 2012]. Упродовж перших століть становлення християнства жінки значною мірою долучалися до його укорінення в соціальному оточенні та забезпечували широку підтримку серед віруючих. Участь у житті релігійної громади була реальною можливістю розширити своє поле діяльності. Жінки допомагали бідним та опікувалися хворими, християнській громаді жінки та чоловіки майже зрівнялися у правах, перспективах, спираючись на спільні норми та ідеали [Елштайн 2002]. Нова релігія, з одного боку, дала жінці нові можливості та відкрила шлях до активної діяльності у суспільстві, а з іншого, стала виправданням подальшого її пригноблення. Разом з новою вірою прийшла жінку зосереджували увагу на формуванні та призначенні, визначали її на рівнею чоловікові, створеного за образом та подобою, а «помічницею», створеною з його ребра. Цим пояснювався підлеглий статус жінки й обов'язок підкорятися чоловікові.

Представники філософсько-богословської традиції доби середньовіччя гадали, що відмінність між статями зумовлена співвідношенням духу та тіла. У неоплатонічній традиції чоловік отожднюється з духовною сферою –

Богом, душею, розумом – тобто з вічним, незмінним і благим початком. Через свою тілесну природу жінка наче належить до нижчого рівня буття. Духовне і матеріальне уявляються як взаємовиключні й непримиренні світи [Олешко 2016, Біла 2016].

Значний вплив на становище жінки справив Ельвірський собор, на якому було ухвалено 81 дисциплінарне правило, яке, зокрема, стосувалося питань шлюбу, сексуального життя, жіночого чернецтва [Barnes 1909]. За жінкою закріпилася ознака нечистої, грішної істоти, спокусниці, особи, що відвертає чоловіка від служіння богу та несе загрозу для його душі. У подальшому це трансформується у радикальний прояв мізогінії – феміцид, загальновідомий приклад якого – переслідування й винищення людей, звинувачених у чаклунстві та ересі, через утоплення або спалювання за часів Інквізиції. До 80% страчених становлять саме жінки [Голланд 2024]. У добу середньовіччя жіноча спроможність щодо суспільних та фінансових прав часто була стиснута. Найбільш вразливою ланкою жіночого буття була система права успадкування. «Жінка – це скоріше інструмент, за допомогою якого майно передається; не власниця, а елемент нерухомого активу» [Бовуар 1994]. Її добра контролював батько, після одруження власністю управляв чоловік або, у разі кончини чоловіка, опікун чоловічої статі із найближчих родичів. На суді також інтереси жінки представляв її чоловік. Проте тут вже варто знайти винятки із загального принципу: жінки з аристократичних сімей зберігали власну незалежність у шлюбі і, навіть, здатні були впливати на політичну обстановку, однак для цього необхідно було належати до королівської родини [Соболь 2012].

Епоха Відродження стала першою добою, котра, завдяки гуманістичним настроям, почала бачити жінку як повноцінну людську істоту. В цей час переосмислюється сутність жінки, а також формуються ідеальні взірці фемінності та маскуліності. Філософія Просвітництва пішла ще далі, розглядаючи можливості навчання жінок та розвиток їхніх інтелектуальних обдарувань. До прикладу, трактат Франсуа Пулена «Про рівність статей», де мислитель наголошує на відсутності суттєвих відмінностей у чоловіків та жінок у їхній здатності міркувати. Чи не вперше причиною соціальної нерівності статей визначено усталеність хибної думки, тобто піддається сумніву традиційна концепція світобудови, стосунків між чоловіками та жінками та навчання [Махній 2013]. Т. Гоббс, зокрема, підкреслював природну рівність усіх людей як у розумових здібностях, так і у фізичних якостях незалежно від статі: у природному стані жінка постає рівною чоловікові та наділена волею. Дж. Локк, у свою чергу, зазначав, що жінка володіє тією ж природною свободою і рівноправ'ям, що й чоловік: вона здатна працювати, володіти маєтком і укладати угоди. Одним із найвпливовіших голосів у захист рівності жінок у добу Просвітництва стала Мері Волстонкрафт, яка стверджувала, що жінки, як і чоловіки, здатні до раціонального мислення, а отже, мають право на рівне навчання, самостійність і участь у суспільному житті. Тим самим Волстонкрафт

заклала підґрунтя ранньої феміністичної філософії, яка поєднувала ідеї розуму, автономії та суспільної відповідальності [Федоренко 2024].

Доба Просвітництва позначилася наявністю кардинально протилежних поглядів на осмислення ролі жінки у суспільстві: одні мислителі заявляли про її розумову та громадянську рівність із чоловіком, інші – доводили обмеження цієї рівності через «природні» відмінності. До другого табору можна віднести Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля й інших. Руссо у своїх працях прирівнює соціально зумовлені явища, такі як: відсутність освіти та обмежені перспективи до нібито вроджених вад жінок. Через це доходить до висновку, що жінка створена саме такою: пасивною, немічною, боязкою тощо. Мислитель у соціальній рівності статей бачив серйозну небезпеку громадському ладу, а публічну діяльність розглядав як знушання жінки з власної натури [Олешко 2016, Біла 2016]. Іммануїл Кант у працях «Про розрізнення піднесеного і прекрасного у чоловіків та жінок» і «Характер статі» стверджував, що різниця між статями охоплює не лише анатомічний рівень, а й психічну будову. На його думку, жінки поступаються чоловікам у спроможності до абстрактного мислення, натомість виділяються чуттєвістю, витонченим смаком, практичністю та естетичним хистом. У шлюбі, гадав він, головна роль належить чоловікові, який забезпечує злагоду у взаєминах через доповнення жіночих обмежень. Такий підхід ставляє жіноче становище у підлегле, другорядне порівняно з маскулінним початком [Москалик 2017, Барановська 2017, Булах 2017].

Кантівські стереотипи щодо жінок, які стверджують їхню нездатність до раціональних політичних рішень через емоційність та біологічне призначення, залишаються актуальними й досі. Хоча епоха Просвітництва вже мала голоси, що виступали за рівність жінок в освіті та суспільному житті, загальна філософська думка часто обмежувала їхню роль родиною, підпорядкуванням чоловікові та функцією доповнення чоловічого начала в ієрархічному суспільстві. Однак, завдяки модернізації, правовим змінам та феміністичним рухам, жінки поступово здобули можливість самостійно реалізовувати свої права в усіх сферах життя. На відміну від інших контекстів, в Україні еволюція ролі жінки формувалася під впливом специфічних соціокультурних та світоглядних факторів, притаманних народам, що проживали на її території. Історично, ще до прийняття християнства, жінка займала високе становище, була пов'язана з природою та обрядовими практиками, а українській культурі навіть приписують матріархальні риси. Однак, це не означало рівноправності у сучасному розумінні. Настанови Володимира Мономаха, які закликали любити дружин, але не давати їм влади, свідчать про чітке розмежування ролей. У Київській Русі жінка переважно виконувала біологічні та побутові функції. Водночас, як господиня, вона мала значний авторитет і фактично керувала домом за відсутності чоловіка, впливаючи на дітей, розпоряджаючись родовим вогнищем та їжею, займаючись вихованням та ремеслами. Це дозволяло їй реалізовувати себе в домашньому просторі та займати вагомe місце в

сімейній ієрархії. Варто зазначити, що в княжу добу дівчата з заможних родин нерідко отримували освіту та брали активну участь у політичному та суспільному житті, виходячи за рамки суто домашніх обов'язків.

Артур Шопенгауер, в свою чергу, зауважував про наявність різниці в психічних процесах чоловіків та жінок. Ця різниця полягає в тому, що конкретність є характерною рисою жінок, і навпаки неконкретність притаманна більшою мірою чоловікам. В своїх роздумах про ставеву честь він зауважує, що ставева честь ділиться на чоловічу та жіночу, жіноча, на його думку, є більш важливою, оскільки в житті жінки ставеві стосунки відіграють головну роль. На його думку, жіноча стать вимагає від чоловічої майже всього, а чоловіки вимагають від жінок лише одного. Тому жінки ніби об'єднуються в єдине ціле проти чоловічої статі, щоб перемогти її, а саме домогтися своєї мети: примусити чоловіка до шлюбу і тим самим огородити інтереси всіх жінок у суспільстві. А тому жінки і повинні відмовляти в будь-яких дошлюбних зв'язках [Москалик 2017, Барановська 2017, Булах 2017]. Він вважав, що жіночу стать могла назвати прекрасною лише людина, чий здоровий глузд був затуманений ставевим збудженням. Він вважає жіночу стать не тільки не прекрасною, а й повністю неестетичною. Жінки, на його думку, повністю позбавлені схильності до музики, до поезії, до освітніх мистецтв, і якщо вже вони передаються їм, тоді вони носяться з ними, а це, на його думку, є звичайне мавпування, яке пояснюється бажанням подобатись. На всі речі в цьому світі жінки дивляться, як на засіб отримання чоловіка, і тому в них відсутній інтерес до інших речей, натомість чоловік намагається володарювати над всіма речами, а як засіб використовує подолання та засвоєння їх. Тож ми бачимо, що Артур Шопенгауер належав до тих філософів, які атакували рух за емансипацію жінок. Аналізуючи праці видатного філософа Фрідріха Ніцше ми доходимо висновку, що він залишається прибічником патріархальної традиції в філософії. Ніцше зауважує, що жінка характеризує собою маскування, удавання та подвійність: «Нарешті, жінки: нехай поміркують про всю історію жінок – чи не повинні вони, перш за все і поверх всього, бути актрисами? <...> вони «віддаються ролі» навіть тоді, коли вони віддаються...» [Ковальчук 2017, Потапюк 2017]. В своїй праці «Так казав Заратустра» Ніцше зазначає, що щастя чоловіка полягає в його особистих бажаннях, а щастя жінки в бажаннях чоловіка. Тому лише тоді жінці здається, що світ є досконалим, коли вона кохає і підкоряється своєму коханню [Кривоший 2002]. Також в своїх роздумах про жінок Ніцше зауважує: «Ти йдеш до жінок? Не забудь батіг!» [Кривоший 2002].

Українська культура і традиція не уникли стереотипів стосовно жінки та її ролі в соціальному житті. В «Повчанні дітям» Володимир Мономах дає такі настанови: «Жону свою любіте, але не дайте їм, [жінкам], над собою власті» [Москалик 2017, Барановська 2017, Булах 2017], що говорить про чітке розмежування чоловічого і жіночого. Жіночий авторитет забезпечувався владою над родовим вогнищем та їжею, вихованням

молодшого покоління, майстерність у ремеслах тощо, тобто жінки в межах домашнього простору мали свободу самовираження, що формувало їх вагомe місце в родинній структурі [Луценко 1999]. Для княжої доби не було рідкістю, коли дівчата з заможних родин отримували освіту, приймали участь у політичному й суспільному житті, тобто, не були обмежені лише хатніми справами [Смоляр 1999].

У середньовічній ментальності українців не існувало чіткого розмежування між «світським» і «духовним», ідеал жіночності поєднував у собі релігійні та світські уявлення про людську досконалість. Культ Богоматері, який отримав другий розквіт у Козацьку добу, виходив за межі власне релігійного сприйняття, утверджуючи повагу до її захисних і покровительських функцій. Синтез дохристиянських традицій вшанування жінки з християнською символікою Богоматері зумовив в Україні становлення особливої традиції шанобливого ставлення до жінки та матері.

Починаючи з XVIII століття, через зміни в політичній та економічній ситуації, українські жінки починають повільно втрачати права, які вони раніше отримали, зокрема майнові, сімейні та громадські права. Це супроводжується зростанням випадків насильства в родині, примусовими шлюбами, злочинами на ґрунті гендеру та погіршенням сімейних взаємин, які вже не можуть вирішуватися мирним шляхом. У XIX столітті закріплюється підпорядковане становище жінок, їхня правова залежність та повна підпорядкованість рішенням чоловіків у всіх аспектах життя в суспільстві [Москалик 2017, Барановська 2017, Булах 2017].

Починаючи з середини XIX століття, жіноча освітня ініціатива стала першим кроком до здобуття однакових прав. Отримання вищої або специфічної професійної освіти стало важливим для жінок, адже це давало можливість реалізувати себе в суспільстві і досягти фінансової незалежності. Розвиток жіночої суб'єктності був тісно пов'язаний зі змінами в правовому статусі жінок і їх соціальною активністю. У той час прагнення до навчання було майже єдиним легальним способом боротьби за свої права, якщо не рахувати нелегальні політичні дії або навіть тероризм в рамках народницького руху, до якого приєдналися багато жінок. На початку XX століття жіночий рух став масовим явищем, яке мало свій особливий характер у контексті політичного розвитку Російської Імперії та Австро-Угорщини, проте воно також вписувалося в загальноєвропейські тенденції розвитку жіночого руху в інших країнах [Кобченко 2012].

У контексті Радянського Союзу, більшовики спромоглися ефективно використати надії жінок для посилення свого впливу. Запровадивши рівність прав між жінками і чоловіками, вони отримали значну підтримку. Держава прагнула залучити жінок до активного життя в суспільстві і постійно підкреслювала формальну рівність прав, закріплену в законах СРСР. Проте «жіноче питання» не набуло феміністського характеру в західному сенсі; воно залишалося інструментом політики. Оголошена рівноправність служила для партії способом мобілізації жіночих ресурсів. Жінки повинні

були поєднувати материнство і роботу на рівних з чоловіками, в той час як вирішення різноманітних побутових питань і регулювання сімейних стосунків звичай залишалося в сфері жіночих обов'язків, займаючи весь їхній вільний час [Богачевська-Хом'як 1995].

Отримання Україною незалежності призвело до повільної демократизації суспільства. На перший погляд, ХХ століття, у порівнянні з попередніми історичними періодами, відзначилося запровадженням загальнодержавних гарантій прав для жінок та встановленням принципу гендерної рівності в сферах сімейного, трудового і виборчого законодавства. Проте, як вказує гендерна експертка Тамара Марценюк, справжнє втілення цих норм часто стикається з культурними стереотипами, відсутністю політичної волі та нерозумінням суті гендерної рівності. До цього слід додати вплив есенціалістського бачення «природного» призначення жінки, яке зводить її до ролі матері або берегині. Навіть традиційно поважне ставлення до жінки та матері, властиве українській культурі, в сучасних умовах не допомагає розширити її соціальну активність [Луценко 1999].

Історичний екскурс дозволяє простежити еволюцію становища жінки – від традиційних патріархальних моделей до поступового розширення її прав та соціальної участі. У різні епохи змінювалися уявлення про роль жінки в сім'ї, суспільстві та державі, однак тривалий час її свобода залишалася обмеженою нормативними, релігійними та культурними приписами. Разом із розвитком модерного суспільства, становленням ідей прав людини, демократії та гендерної рівності розпочався процес переосмислення жіночої суб'єктності.

Саме тому, звернення до історичного досвіду створює необхідне підґрунтя для глибшого аналізу феномену свободи жінки в сучасності. Якщо раніше свобода жінки розглядалася переважно як соціально-правова категорія, то сьогодні вона набуває багатовимірного характеру – як екзистенційна, культурна, економічна та духовна реальність. У сучасному соціально-філософському дискурсі свобода жінки постає не лише як можливість вибору, але й як відповідальність за самореалізацію, творення власної ідентичності та участь у суспільних трансформаціях.

Отже, історична ретроспектива стає методологічною основою для осмислення сучасного розуміння жіночої свободи як цінності, що поєднує індивідуальний вимір самовизначення з суспільним виміром рівності та справедливості.

Вчення про свободу в сучасній філософії. Свобода – самовизначення духа, свобода волі, здібність діяти у згоді з самим собою і не визначатися зовнішніми обставинами. Поняття свободи спочатку позбавлене морального забарвлення; воно не є ні позитивним, ні негативним саме собою. Його цінність чи шкідливість проявляється лише у конкретних діях, і тут критично важливий зв'язок свободи з відповідальністю. Відповідальність служить свого роду обмежувачем для свободи, оскільки кожен наш вибір та вчинок неминуче впливає на оточуючих та суспільство. Моральний вибір, власне, є

проявом зв'язку людини коїться з іншими, та її результати завжди мають значення їм, що автоматично покладає особистість відповідальність. Ця відповідальність буває внутрішньою (совість, здатність усвідомлювати та діяти відповідно до моральних норм) та зовнішньої (суспільні санкції). Нести відповідальність означає приймати наслідки своїх дій і враховувати як свої, і чужі потреби. Людина, яка діє вільно, повністю відповідає за свої вчинки. Моральна відповідальність включає вміння передбачати можливі негативні наслідки і прагнення їх запобігти. В. Табачковський справедливо вказував, що, розглядаючи свободу як фундаментальну рису буття, ми не завжди повною мірою усвідомлюємо, що її реалізація може бути утруднена чи спотворена, якщо діапазон свободи індивіда відповідає діапазону його відповідальності. Сьогодні наше суспільство відчуває величезний дефіцит у людях, які є незалежними, активними та творчими. Минуле століття, позначене зміною цінностей, зокрема приниженням значущості особистості та поширенням безвідповідальності, залишило глибокий слід. Це проявилось як у молодіжному середовищі, так і в діловому світі, та в інших суспільних структурах. Численні труднощі, з якими стикається суспільство, є ознаками емоційного, інтелектуального та духовного занепаду.

Однак існує надія, що глобальну кризу можна якщо не повністю подолати, то принаймні пом'якшити. Шлях до цього лежить через радикальну внутрішню зміну людини та її поступове піднесення до такого рівня свідомості та зрілості, де свобода особистості та її відповідальність будуть взаємопов'язані. Е. Фромм вірив у потенціал людини до самовдосконалення, але сумнівався в її успіху, якщо вона не «прокинеться» найближчим часом.

Таким чином, вільна людина є архітектором власної долі. Здійснюючи свій вибір у житті, вона одночасно визначає свій шлях. А. Камю зауважував, що справжні цінителі вибору, якщо їм доводиться обирати в нашому світі, завжди оберуть суспільство, де керує творець, а не суддя. Е. Фромм зазначав: «Я вірю в здатність людини до самовдосконалення, та сумніваюся, чи зможе вона досягти мети, якщо невдовзі не прокинеться» [Фромм 2019]. Таким чином, вільна людина – творець своєї власної долі. Здійснюючи свій життєвий вибір, вона одночасно визначає і свій життєвий шлях. Справжні поціновувачі вибору, зауважує А. Камю, «якщо їм доводиться здійснювати вибір у нашому світі, – вони роблять його на користь лише такого суспільства, де правителем буде не суддя, а творець» [Камю 2022].

Розглядаючи свободу жінки як багатомірну соціально-філософську категорію, важливо перейти від абстрактно-теоретичного осмислення до її конкретних проявів у реальному соціальному просторі. Адже свобода не існує поза практикою – вона набуває змісту через діяльність, вибір, участь та відповідальність. Саме в соціальних практиках розкривається рівень реалізації жіночої суб'єктності, її здатність впливати на суспільні процеси та формувати нові ціннісні орієнтири.

Сучасні соціальні практики, що формуються під час війни, повинні сприяти зміцненню української політичної нації, формуванню нового рівня її культурної та політичної ідентичності. Сьогодні актуалізуються різні практики політичні, комеморативні, освітянські, релігійні, габітуальні, що сприяють консолідації українського суспільства. Не винятком є соціальні практики лідерства та соціальної активності, які демонструють жінки України. Жіночий активізм неможливо обійти увагою, оскільки він трансформує сучасне суспільство. Жінки часто виступають рушійною силою соціальних змін, відстоюючи рівні права та справедливі умови праці. Через свою активну позицію вони взяли на себе відповідальність за формування принципів гендерної рівності та етичних норм. Жінки вже давно вийшли за межі другорядних ролей у наукових дослідженнях, ставши повноцінними учасницями цієї сфери. Науковиці та педагогині зробили вагомий внесок у розвиток знань та освітнього процесу. Вони слугують натхненням для майбутніх поколінь вчених, демонструючи шляхи до успіху в навчанні та реалізації себе в науковій кар'єрі. Сучасні жінки підкорюють не лише наукові вершини, але й бізнес-світ. Багато з них здобули визнання як успішні підприємниці та керівниці в різноманітних галузях. Їхні новаторські підходи, управлінські здібності та вміння вести за собою команди однодумців стають прикладом для тих, хто прагне кар'єрного зростання та досягнень у бізнесі. Громадська діяльність вимагає мужності та рішучості, і жінки впевнено займають центральне місце в цьому процесі. Вони активно долучаються до благодійних та громадських ініціатив, працюють на благо суспільства та роблять неочінуваний внесок у розвиток громадських структур.

У контексті сучасної України проблема свободи жінки набуває особливої актуальності. Соціальні трансформації, процеси демократизації, євроінтеграційний курс держави, а також виклики воєнного часу зумовлюють розширення ролей і сфер жіночої активності. Жінки дедалі активніше долучаються до політичного життя, громадянського суспільства, волонтерського руху, сектору безпеки й оборони, підприємництва та культурних ініціатив. Таким чином, свобода жінки постає не лише як право чи можливість, а як реальна соціальна практика, що трансформує суспільну структуру та систему цінностей.

Отже, аналіз сучасних соціальних практик і активностей жінок в Україні дозволяє конкретизувати теоретичні положення щодо свободи, простежити її реалізацію в умовах суспільних змін та окреслити нові тенденції формування жіночої суб'єктності в національному контексті.

Сучасні соціальні практики, що формуються під час війни, повинні сприяти зміцненню української політичної нації, формуванню нового рівня її культурної та політичної ідентичності. Сьогодні актуалізуються різні практики політичні, комеморативні, освітянські, релігійні, габітуальні, що сприяють консолідації українського суспільства. Не винятком є соціальні практики лідерства та соціальної активності, які демонструють жінки України.

«У війни не жіноче обличчя» – пише лауреат Нобелівської премії з літератури за 2015 рік білоруська письменниця українського походження Світлана Алексієвич. Певно, це так, але жіночі сльози і скорботні жіночі очі складають соціальний портрет війни. Попри це, українські жінки демонструють зразки героїзму на фронті і в тилу. Наше суспільство пишається українськими льотчицями, які вчаться управляти літаками F-16, військовими медиками, відчайдушними журналістами, невтомними волонтерами. Після початку повномасштабного вторгнення проти нашої країни значно зросла кількість жінок, які вступили до лав Збройних сил України. «У 2014 році загальна чисельність жінок у ЗСУ становила 49 926. З них військовослужбовиць було 16 557. Станом на жовтень 2023 року службу у Збройних силах несли 62 062 жінок, з них 43 479 займають військові посади. Загалом жінки складають 5,3% саме військовослужбовців ЗСУ, зокрема: офіцерський склад – 7 709 (6,6 %); сержантсько-старшинський склад – 11 732 (6,6 %); солдати – 22 704 (4,4 %); курсанти – 1 334 (18,1 %). Близько 5 тис. військовослужбовиць виконують завдання в районі проведення бойових дій» [Гамалій 2023].

Висновки. У процесі дослідження феномену жінки в сучасності було встановлено, що її становище є результатом тривалої історичної еволюції соціальних, культурних і світоглядних уявлень. Історичний екскурс засвідчив трансформацію жіночої ролі – від обмеженої приватною сферою до активної участі в усіх вимірах суспільного життя. Цей шлях супроводжувався боротьбою за визнання суб'єктності жінки, її гідності та права на самовизначення.

Свобода жінки у сучасному соціально-філософському вимірі постає як багаторівнева категорія, що охоплює правовий, соціальний, економічний, культурний та екзистенційний аспекти. Вона не зводиться лише до формального проголошення рівності, а передбачає реальну можливість вибору життєвих стратегій, самореалізації та відповідальної участі в суспільних процесах. Таким чином, свобода набуває ціннісного змісту, поєднуючи індивідуальне самоствердження з ідеалами справедливості та солідарності.

Аналіз сучасних соціальних практик в Україні показав, що жіноча активність дедалі більше визначає динаміку суспільних змін. Жінки активно реалізують себе в політиці, громадському секторі, волонтерському русі, освітній, культурній та економічній сферах, а також у секторі безпеки й оборони. Умови соціальних трансформацій та воєнного часу актуалізували нові форми відповідальності та лідерства, що свідчить про якісне переосмислення ролі жінки в суспільстві.

Отже, феномен жінки в сучасності слід розглядати як складне й багатовимірне явище, в основі якого лежить утвердження свободи як фундаментальної цінності. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом взаємодії гендерної політики, культурних

трансформацій та формування нових моделей жіночої ідентичності в умовах глобальних і національних викликів.

Список використаної літератури

- Бовуар, С. де. (1994) *Друга стаття*, у 2 т., Київ, Основи, т. 1, 403 с.
- Богачевська-Хом'як, М. (1995) *Білим по білому: жінки у громадському житті України 1884–1939*, Київ, Либідь, 424 с.
- Гамалій, І. (2023) *У ЗСУ служать понад 62 тис. жінок, з них 5 тис. виконують завдання в районі проведення бойових дій*. URL: https://lb.ua/society/2023/11/20/585125_zsu_sluzhat_ponad_62_tis_zhinok_z.html.
- Голланд, Дж. (2024) *Коротка історія мізогінії. Найдавніше упередження у світі*, Київ, Rogue Umbrella Ltd, у співпраці з ГО «АРК.ЮЕІЙ», 352 с.
- Елштайн, Дж. (2002) *Громадський чоловік, приватна жінка. Жінки у соціальній і політичній думці*, Київ, Альтернативи, 344 с.
- Камю, А. (2022) *Міф про Сізіфа. Бунтівна людина*, Харків, Фоліо. 448 с.
- Кобченко, К. (2012) *Гендерні зміни в українському суспільстві в сер. XIX – на поч. XX ст. як складова європейських цивілізаційних процесів*, у: *Українознавчий альманах*, № 8, сс. 271–274.
- Ковальчук, О., Потапюк, Л. (2017) *Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина XIX – початок XX століття)*, у: *Людинознавчі студії*, сер. Педагогіка, № 37, сс. 62–70
- Кривошій, О. П. (2002) *До питання про роль релігійного чинника в процесі становлення образу жінки в історії України (X–перша половина XVII ст.)*, у: *Наук.-метод. журнал. Миколаїв держ. гуманітар. ун-т ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*, Миколаїв, вип. 2 (3), сер. Пед. науки, сс. 54–60.
- Луценко, О. (1999) *«Жіноче начало» в українській ментальності*, у: *Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні*. Одеса, АстроПринт. сс. 10–23.
- Малютіна, І. П. (2013) *Категорія «жінка» у публічному і приватному праві Стародавнього Риму*, у: *Юридична наука*, № 3. сс. 28–34.
- Махній, М. М. (2013) *Психея: між Еросом і Логосом*, Чернігів, Лозовий В. М., 416 с.
- Москалик, Г. Ф., Барановська, М. Ю., Булах, М. О. (2017) *Історико-філософсько-правове дослідження феномену гендера як чинника соціального статусу української жінки*, у: *Антропологічні виміри філософських досліджень*, вип. 12, сс. 100–112.
- Олешко, С., Біла, О. (2016) *Історичний ракурс уявлень про жінку в різні епохи*, у: *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, сер. Гендерні дослідження, вип. 2, сс. 141–147.
- Смоляр, Л. (1999) *Жінка Київської Русі*, у: *Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні*, Одеса, АстроПринт, сс. 20–37.

- Соболь, О. (2012) *Суспільно-політичне становище жінки в епоху європейського середньовіччя*, у: *Вісник Львівського університету, сер. Філософські науки*, вип. 15, сс. 112–119.
- Федоренко, Я. А. (2024) *Розвиток ліберального фемінізму у XVIII-XX ст.: історичний аспект*, у: *Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток лідерського потенціалу жінок в академічному середовищі: міжнародний досвід для потреб розбудови України» (11 квітня 2024)*, сс. 19–22.
- Фромм, Е. (2019) *Втеча від свободи*, Харків, Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 288 с.
- Aristotle (1942) *Generation of animals*, transl. A. L. Peck, Loeb Classical Library 366, Cambridge (MA), Harvard University Press, 688 p.
- Barnes, A. (1909) *Council of Elvira. The Catholic Encyclopedia*, New York, Robert Appleton Company, URL: <http://www.newadvent.org/cathen/05395b>.

Zoia Atamaniuk

SOCIAL-PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE WOMAN PHENOMENON THROUGH THE PRISM OF FREEDOM AND VALUES

The article provides a socio-philosophical analysis of the woman phenomenon in traditional societies and the metamodern era. The transformation of ideas about a woman as a socio-cultural value and a subject of freedom in the context of globalization processes, changes in gender roles and rethinking of traditional norms is considered. Special attention is paid to the categories of freedom, identity and social responsibility as key components of the woman phenomenon in modern society. The thesis is substantiated that the modern woman appears not only as an object of social changes, but also as an active creator of new value orientations. The relevance of the study of the phenomenon of women in modern social philosophy is due to deep sociocultural transformations, rethinking of gender identity and corporeality in the metamodern era. It is necessary for understanding the change in the subjectivity of women, new axiological guidelines and solving ethical challenges associated with social and technological virtualization. The purpose of our article is a socio-philosophical study of the phenomenon of women through the dimension of freedom and values. The socio-philosophical phenomenon of women encompasses her rethinking as an active subject of history and culture, overcoming patriarchal stereotypes and biological determinism. Women actively realize themselves in politics, the public sector, the volunteer movement, the educational, cultural and economic spheres, as well as in the security and defense sector. The conditions of the metamodern era and wartime have actualized new forms of responsibility and leadership, which indicates a qualitative rethinking of the role of women in society. Therefore, the phenomenon of women in modern times should be considered as a complex and multidimensional phenomenon, the basis of which is the affirmation of freedom as a fundamental value. The prospects for further research are associated with an in-

depth analysis of the interaction of gender policy, cultural transformations and the formation of new models of female identity in the context of global and national challenges.

Keywords: the phenomenon of women, socialization, transformations, values, freedom, social practices, social practices during war, tradition and metamodern.

References

- Bovuar, S. de. (1994) *Druha stat* [The Second Sex], u 2 t., Kyiv, Osnovy, t. 1, 403 p.
- Bohachevska-Khomiak, M. (1995) *Bilym po bilomu: zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy 1884–1939* [White on White: Women in Public Life in Ukraine 1884–1939], Kyiv, Lybid, 424 p.
- Hamalii, I. U ZSU sluzhat ponad 62 tys. zhinok, z nykh 5 tys. vykonuiut zavdannia v raioni provedennia boiovykh dii [More than 62,000 women serve in the Armed Forces of Ukraine, 5,000 of whom are performing tasks in combat zones]. URL: https://lb.ua/society/2023/11/20/585125_zsu_sluzhat_ponad_62_tis_zhinok_z.html.
- Holland, D. (2024) *Korotka istoriia mizohinii. Naidavnishe uperedzhennia u sviti* [A brief history of misogyny. The oldest prejudice in the world], Kyiv, Rogue Umbrella Ltd, u spivpratsi z HO «ARK. YuEI», 352 p.
- Elshtain, D. (2002) *Hromadskiy cholovik, pryvatna zhinka* [Public man, private woman. Women in social and political thought], in: *Zhinky u sotsialnii i politychnii dumtsi*, Kyiv, Alternatyvy, 344 p.
- Kamiu, A. (2022) *Mif pro Sizyfa. Buntivna liudyna* [The myth of Sisyphus. The rebellious man], Kharkiv, Folio, 448 p.
- Kobchenko, K. (2012) *Genderni zminy v ukrainskomu suspilstvi v ser. XIX – na poch. XX st. yak skladova yevropeiskyykh tsyvilizatsiinykh protsesiv* [Gender changes in Ukrainian society in the mid-19th – early 20th centuries as part of European civilisational processes], in: *Ukrainoznavchyy almanakh*, № 8, pp. 271–274.
- Kovalchuk, O., Potapiuk, L. (2017) *Prychyny ta peredumovy vynyknennia zhinochoho rukhu v Ukraini na prykladi zhinochykh tovarystv (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh stolittia)* [Causes and preconditions for the emergence of the women's movement in Ukraine as exemplified by women's societies (second half of the 19th – early 20th centuries)], in: *Liudynoznavchi studii*, ser. *Pedahohika*, № 37, pp. 62–70
- Kryvoshyi, O. P. (2002). *Do pytannia pro rol relihiinoho chynnyka v protsesi stanovlennia obrazu zhinky v istorii Ukrainy (X–persha polovyna XVII st.)* [On the role of religion in shaping the image of women in Ukrainian history (10th–first half of the 17th century)], in: *Nauk.-metod. zhurnal. Mykolaiv derzh. humanitar. un-t im. Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*, Mykolaiv, vyp. 2 (3), ser. *Ped. nauky*, pp. 54–60.

- Lutsenko, O. (1999) «*Zhinoche nachalo*» v ukrainskii mentalnosti [The “feminine principle” in the Ukrainian mentality], in: *Zhinochi studii v Ukraini. Zhinka v istorii ta sohodni*, Odesa, AstroPrynt, pp. 10–23.
- Maliutina, I. P. (2013) *Katehoriia «zhinka» u publichnomu i pryvatnomu pravi Starodavnoho Rymu* [The category of “woman” in public and private law in Ancient Rome], in: *Yurydychna nauka*, № 3, pp. 28–34.
- Makhnii, M. M. (2013) *Psykhieia: mizh Erosom i Lohosom* [Psyche: between Eros and Logos], Chernihiv, Lozovyi V. M., 416 p.
- Moskalyk, H. F., Baranovska, M. Y., Bulakh, M. O. (2017) *Istoryko-filosofsko-pravove doslidzhennia fenomenu hendera yak chynnyka sotsialnoho statusu ukrainskoi zhinky* [Historical, philosophical and legal study of the phenomenon of gender as a factor in the social status of Ukrainian women], in: *Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen*, vyp. 12, pp. 100–112.
- Oleshko, S., Bila, O. (2016) *Istorychnyi rakurs uiavlen pro zhinku v rizni epokhy* [The historical perspective of perceptions of women in different eras], in: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia*», ser. *Henderni doslidzhennia*, vyp. 2, pp. 141–147.
- Smoliar, L. (1999) *Zhinka Kyivskoi Rusi* [Woman of Kievan Rus], in: *Zhinochi studii v Ukraini. Zhinka v istorii ta sohodni*, Odesa, AstroPrynt, pp. 20–37.
- Sobol, O. (2012) *Suspilno-politychne stanovyshe zhinky v epokhu yevropeiskoho serednovichchia* [The socio-political status of women in the European Middle Ages], in: *Visnyk Lvivskoho universytetu*, ser. *Filosofski nauky*, vyp. 15, pp. 112–119.
- Fedorenko, Y. A. (2024) *Rozvytok liberalnoho feminizmu u XVIII-XX st.: istorychnyi aspekt* [The development of liberal feminism in the 18th-20th centuries: a historical perspective], in: *Zbirnyk naukovykh prats mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Rozvytok liderskoho potentsialu zhinek v akademichnomu seredovyschchi: mizhnarodnyi dosvid dlia potreb rozbudovy Ukrainy» (11 kvitnia 2024)*, pp. 19–22.
- Fromm, E. (2019) *Vtecha vid svobody* [Escape from freedom], Kharkiv, Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 288 p.
- Aristotle (1942) *Generation of animals*, transl. A. L. Peck, Loeb Classical Library 366, Cambridge (MA), Harvard University Press, 688 p.
- Barnes, A. (1909) *Council of Elvira. The Catholic Encyclopedia*, New York, Robert Appleton Company, URL: <http://www.newadvent.org/cathen/05395b>.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2025

Стаття прийнята 13.10.2025